

Keeleteaduse teaduskeelest

Peep Nemvalts

Ega vist keegi kujuta ette teoreetilist keeleteadust Eestis ilma eesti keeleta. Välistamata teisi keeli on eesti keel meil niihästi kirjeldatav aines kui ka kirjeldusvahend. Seepärast on põhjust arutleda veidi sellegi üle, milline on eesti keeleteaduse teaduskeel.

Ei tohi unustada et juhtlause “Kahtle kõiges!” on üks peamisi teaduse ja teoreetilise mõtte edendajaid. Just olemasolevais teooriais kaheldes sünnivad ju uued teooriad. Kas ja kuivõrd eesti keeleteaduslikud tööd rajanevad ühel või teisel teoorial? Kuidas see ilmneb terminikasutuses? Järgnevas keskendun eeskätt mõningaile kekseile küsitavustele süntaksi kirjeldamisel.

Mahukaima eesti keele grammatika (EKG I–II 1995, 1993) eessõna teatab: “...käesolev teos on eelkõige keele praegust seisust fikseeriv deskriptiivne grammatika. Mõnikord on sellist tüüpi grammatikat nimetatud ka teaduslikuks või akadeemiliseks. Meie grammatika nendele nimetustele ei pretendeeri, sest nendest järelduks iga rakendusliku keeleõpetuse pidamine mitteteaduslikuks.” (EKG I 1995: 5)

Raske uskuda et ühe grammatikakäsitluse nimetamine teaduslikuks välistaks teiste teaduslikkuse. Teaduses ei saa olla ühtainust tõe. Teisalt, kui nõustuda et teadus on mõistetes, seadustes ja teooriates väljendatav teadmiste süsteem (vt EE 9 1996: 317), siis ei saa välistada et EKG ikkagi on teaduslik grammatika, kuigi selle teoreetilisi lähtekohti kuskil sõnaselgelt ja kokkuvõtlikult ei esitata. Sellele teooriatausta puudumisele ja segadusele mõningate terminitega on tähelepanu juhtinud ka Haldur Õim (1996). Ainuke kogu teost hõlmav määratlus on lisaks eeltsiteeritule “deskriptiivne süvagrammatika” (EKG I 1995: 6).

Kirjelduskontseptsiooni killukesi on sõnastatud järgmiselt (esiletõstetud paksus kirjas siin ja järgnevasi minu – P.N.): “...kui morfoloogias on kirjeldussuund vormilt funktsioonile, siis süntaksis on see funktsioonilt vormile. [---] Vormimoodustuse aluseks on Ülle Viksi morfoloogiamudel.” (EKG I 1995: 6) “Erinevalt senistest eesti keele süntaksitest, mis oma põhiolemuselt on sõna(ühendi)-süntaksid, on käesoleva grammatika oma moodustajasüntaks.” (EKG

I 1995: 7) Viimane väide ei pea paika, sest siinkirjutaja moodustisüntaks ilmus kümmekond aastat varem (Nemvalts & Vare 1984).

Ent mis üldse on teooria? Võetagu üks üsna juhuslik näide: “**X’-teooria** ... on **generatiivse grammatika** eelviimase, kuid siiani kõige levinuma versiooni, nn **GB teooria** (*Government and Binding*, e.k. ‘mõjustus ja sidustus’) **komponent**, mis keskendub lause moodustajate vaheliste suhete kirjeldamisele...” (Ehala 2001: 25).

Kas generatiivne grammatika ja GB-teooria on mõlemad ühtviisi teooriad? Mida tähendab “nn [= niinimetatud] GB-teooria”? Võibolla on see GB – või peaksime ütleva MS? – hoopis üks generatiivgrammatika teooria uurimissuundi, suundumusi? Või malle, mudeleid? Või hoopis meetodeid? Kas **X’-teooria** on ikka teooria, või äkki lihtsalt üks GB-suuna meetod?

Igatahes olen veendunud, et ei eesti ega mistahes muud keelt pole mõtet suruda ühegi valmisteooria Prokrustese sängi, sh ka mitte generatiivgrammatika teooria binaarmõõdulisse, milles kõikide keelte kõik laused oleksid justnagu kirjeldatavad valemist $S \rightarrow NP + VP$ lähtudes. Niisugune binaarsus võib olla otstarbekas küll formaliseerimisel, aga see viitab juba üsna spetsiifilisele kirjelduse eesmärgile, näiteks raaliprogrammide tarbeks. Isegi kui selline kirjeldusmeetod osutuks mõne keele puhul adekvaatseks, poleks see kuigi ülevaatlik. Keele struktuur on märksa huvitavamalt mitmeharuline kui pidev aste-astmelt kahenemine.

Kuidas eesti keeleteadus seda huvitavat struktuuri kirjeldab? Milline on teooria, meetodi ja terminoloogia suhe? Mil määral on terminid teooria- või meetodikesksed?

Inglise *government* on enamasti tähendanud sama mis eesti lingvistikas *rektsioon*, eesti keeli *sõltumus* ~ *sõltuvus*. Kas nn GB-teoorias peab see olema *mõjustus*? Kui eesti lingvistikas on kasutusel termin *sidusus* tähenduses *koherents(us)*, ingl *coherence*, *cohesion*, kas siis tarvitseb ingl *binding* vastena kasutada paronüümset terminit *sidustus*?

Lingvistika nagu mis tahes muugi teadustöö vajab selgust nii terminoloogias kui ka mõttekäikudes. Keelekirjeldus saab seda selgem, mida täpsemalt keelestruktuuri elemente eristatakse. Kahjuks tarvitatakse mitmeid termineid justkui iseenesestmõistetavalt, ent tegelikult erineva mõistesisisuga. Osa nõnda kasutatavaist termineist polegi seotud mõne kindla teooria või meetodiga, vaid kuuluvad n-ö keeleteaduse ühiskeelde, nt *tasand* ja *kiht* ; vrd sm *taso* ja *kerros*,

ingl *level*, *layer* ja *rank*. Mulle tundub olevat kõige otstarbekam ja ülevaatlikum kirjeldada keelesüsteemi struktuuri koosnevana kolmest **kihist**: *semantikakiht*, *süntaksikiht* ja *morfo(fono)loogiakiht*. Iga kihi sees saab eristada mitut **tasandit**: semantikakihis on *sõna-* ehk *lekseemitasand*, *mõistetasant* ja *situatsioonitasand*; süntaksikihis *sõnetasant*, *fraasitasand*, *lausetasant* ja *tekstitasant*; morfoloogia-kihis *morfeemitasand* ja *sõnavormitasand*, servapidi ka *foneemitasand*. (vt Nemvalts 1996a, 2000, 2001a)

Mida sügavamale keele struktuuri tungitakse, seda enam kasvab terminikasutuse teooriakesksus. Kõik terminid ei tarvitse ühtviisi rahuldada kõiki teoreetilisi tõekspidamisi. Näiteks vanema deskriptiivlingvistika *lauseliige* (sm *lauseenjäsén*, ingl *part of sentence*) pole samastatav ei fraasistruktuurigrammatika (*vahetu*) *moodustiga* ega funktsionaalse grammatika *süntaktilise funktsiooniga*, kuigi nende kokkupuutepind on kohati üsna lai.

Vanas deskriptiivses tavagrammatikas oli lauseliikme mõiste lahutamatu seotud *sõnaühendi* mõistega. Osutasin juba paarkümmend aastat tagasi sellele, kuidas too *lauseliige* polnudki tegelikult mõtestatud *lausetasandi* nähtusena, vaid paradoksaalselt hoopis *sõnaühendi* kaudu (Nemvalts 1980). Uus deskriptiivne süvagrammatika annab terminile *lauseliige* teistsuguse mõistesisu: "...moodustajasüntaks on hierarhiline. Nagu enamikus tänapäeva süntaksites, on ka siin tähtsal kohal lauseliikme mõiste. Lauseliikmena käsitatakse aga moodustajate, mitte sõnavormide grammatilist klassi." (EKG I 1995: 7)

Paraku ei järgi mõiste ja termini *lauseliige* tegelik kasutus EKG-s väidetavat hierarhilisust. Ei saa pidada ühtviisi lauseliikmeiks alust ja täiendit, ilma et süntaksikihi tasandistruktuur hägustuks. Kui üldse kasutada terminit *lauseliige*, siis on tõeliselt hierarhilises käsitluses tingimata vaja eristada lauseliiget kui lausetasandi mõistet ja *fraasiliiget* kui fraasitasandi mõistet. Nii olengi juba varem (Nemvalts 1984, 1988) käsitlenud öeldist, alust, sihitist ja määrust lauseliikmeina ning täiendit, lisandit ja (öeldis)täidet fraasiliikmeina. Et aga *liige* on termin mille mõistesisu osutab vältimatult mingile liikmeist koosnevale tervikule, siis on nii *lauseliige* kui ka *fraasiliige* eksitavalt lähedal *moodusti* mõistele. Minu meelest tuleb teadusliku täpsuse nimel eristada sisaldumist-koosnemist ja koostisosade funktsionaalsust väga selgelt. Eestikeelses keeleteaduses on see võimalik, kui kasutada sisaldumist kirjeldades terminit *moodusti* (mille mõiste

hõlmab fraasi, sõnet jt) ja moodusti rolli lauses või mistahes muus tarindis nimetada üksnes selle moodusti *funktsiooniks* ehk *toimeks*.

Põhi, pea ja tuum

Tavagrammatika sõnaühendi kui keskse kirjeldusüksuse elemente oli *põhisõna*. Selle *põhisõna* paariline sõnaühendis oli *laiend*. EKG-s on *laiendi* paarilisena aga defineeritud termin *põhi*: "Alistusseose puhul tingib üks vahetu moodustaja teise moodustaja grammatilise vormi või kuulumise mingisse substitutsiooniklassi. Moodustajat, mis täidab 'alustaja' funktsiooni, nimetatakse PÕHJAKS, moodustajat, mis täidab 'alustuja' funktsiooni – LAIENDIKS. Tarindit, mille moodustab põhi koos kõigi oma laienditega, nimetatakse PÕIM- ehk SUBORDINATIIVTARINDIKS." (EKG II, 1993: 7) Omaette küsimus on, kas *laiendit* üldse vaja läheb (vt Nemvalts 1989).

Siiski pole see terminivahetus järjekindel. Vrd:

...adjektiivtribuut ühildub oma substantiivist **põhisõnaga** käändes ja arvus: *väikes(t)ele tüdruku(te)le*. (EKG II, 1993: 7)

"Kohakäändelised nimisõnafraasid, kus kvantifitseeritus nähtub **põhisõna**, nagu *määr, osa, hulk, jagu, kogus, ulatus, laius, pikkus* jms leksikaaltähendusest" (EKG II, 1993: 88)

...üte on vormilt sõltumatu, lisand aga ühildub **põhisõnaga**." (EKG II, 1993: 107)

"Lähtevormiks on fraasi **põhisõna**, mida asendusvorm laiendab. (EKG II, 1993: 200)

"*Ise* on aga adjektiivne, nimisõna laiendav asesõna, mis on samaviiteline oma **põhisõnaga**." (EKG II, 1993: 205) ...lahkasendis oma **põhja** suhtes; võimaluse korral jääb **põhisõna** ja ka öeldis implitsiitseks." (EKG II, 1993: 206)

"Substantiivne *oma* asendab erinevate genitiivtribuutidega nimisõnafraasi ühist **põhisõna**. (EKG II, 1993: 212)

"Näiteks fraaside *suur tüdruk* ja *väike tüdruk* rinnastamisel asendub ühine [?] **põhisõna** esimeses rindliikmes ellipsiga... Ka rinnastatud üksteist välistavate **põhisõnadega** tarind, nagu *tubli naine ja mees*, on mõistetav kui rindühend kahest nimisõnafrasist (EKG II, 1993: 223)

"Substantiive, mis võivad (mujal) esineda *da*-infinitiivse atribuudi **põhisõnana**... (EKG II, 1993: 239)

"Nende infinitiivtribuutide põhimassi, mis on substantiivse **põhisõna** suhtes seotud, moodustavad objekttribuudid... (EKG II, 1993: 242)

"Supiinitarind paikneb harilikult oma **põhisõna** ees, (EKG II, 1993: 257)

...subjektitarindi genitiivtribuut, mille **põhisõna** väljendab atribuudiga tähistatu võõrandamatut omadust... (EKG II, 1993: 262)

"Kui kõrvallausel sidesõnaga *et* on tõesuseele, tuleneb see **põhisõna** leksikaalsest tähendusest. Nt kui **põhisõnaks** on verb *teadma*, on kõrvallausega väljendatu alati tõene. (EKG II, 1993: 283)

...relatiivpronoomen asendub vastava demonstratiivpronoomeniga *ja/või* mitterestriktiivlause **põhisõnaga**. (EKG II, 1993: 313)

"Mitterestriktiivlausena on kõrvallauset võimalik käsitada üksnes substantiivfraasi **põhisõna** juurde kuuluvana. [---] ...kui Ng kuulub rindühendisse, s.t kui kahel genitiivtribuudil on üks ja sama **põhisõna**. (EKG II, 1993: 314)

Nagu osutavad ülalesitatud näited, on termini *põhi* sünonüümina üsna rohkelt ikkagi kasutusel ka *põhisõna*. See tavagrammatika *põhisõna* võis olla ka põimlause kõrvallausel *pealause*. Lauselühendiga lauses aga öeldi olevat *peasõna* ja *põhilause*. (vt nt ELP 1974, Mihkla & Valmis 1979) Samasugune terminite metamorfoos *põhi-* > *pea-* ja *pea-* > *põhi-* on säilinud ka EKG-s:

"Kui tarindi tegevussubjekt on küll täielikult identne **põhilause** subjektiga, kuid sisaldab asesõna *kõik*, siis kustutatakse vaid asesõna **põhisõna**. (EKG II, 1993: 271)

Ent see mis tavagrammatikas oli ühemõtteliselt *pealause*, võib EKG käsitluses olla kas *pealause* või *põhilause*:

"Põimlause on liitlause, mis koosneb alistavast osalausest ehk PÕHILAUSEST (PL) ja põhilausele tervikuna või selle mingile elemendile alistuvast lausest ehk KÕRVALLAUSEST (KL). [---]

Kõrvallauselise põimlause põhilause *et ta tuleb siis* kannab nii alistava kui ka alistuva osalause tunnuseid, iseseisva [?] põimlause **põhilaulsel ma tean** on üksnes **alistava** lause tunnused ja seda nimetatakse PEALAUSEKS. Järgnevas piirduetaksegi ainult iseseisvate põimlausete kirjeldamisega ja seetõttu kasutatakse **põhilause** asemel terminit **pealause**." (EKG II, 1993: 281)

Teaduskeeles tuleks siiski hoiduda kasutamast sünonüüme mõistesistult erinevate terminitena. Ja igal juhul peab vältima ühe ja sama termini tarvitamist mitme erineva mõiste jaoks. Paraku on EKG-ski tehtud mõlemat. Et terminite *põhi*, *põhisõna* ja *peasõna*

kasutamine pole teoreetiliselt lõpuni läbi mõeldud, saab eriti ilmseks, kui võrrelda eeltsiteerituga veel järgmist:

“Infiniittarindid on verbifraasid, mille **põhjaks** – **peasõnaks** – on infiniitne verbivorm; nominalisatsioonid on substantiivifraasid, mille **põhjaks** – **peasõnaks** – on deverbaalsubstantiiv [---]

Et pidevalt on vaja eristada **põhja** kui tarindi keskset elementi sellest **põhjast**, mille juurde tarind kui tervik kuulub, siis nimetame edaspidi esimest tarindi **peasõnaks**, teist tarindi **põhjaks**.” (EKG II, 1993: 232)

Semantilise süntaksi vaatevinklist olen väitnud varemgi (Nemvalts, Vare 1984, 1988; Nemvalts 2001a) ja väidan üha, et selgem on rakendada mõistet **tuum**, mis eri tasandeil võib avalduda eri vormis, kuid seepärast ei tarvitse neid vorme nimetada kord **põhjaks**, kord **põhisõnaks**, kord **peasõnaks**, sest alati on tegu tarindi keskse moodustiga. Ja eriti loomulik on see hierarhilise käsituse korral.

Lausetuum: [Lingvist **mõtleb** teooriaist, [kui ta just **ei mõtle** meetodeist]]

Vajadusel on hõlpus ka täpsustada: pealause tuum ja kõrvallause tuum.

Infiniittarindi tuum: [[**Mõteldes** teooriaist,] istub lingvist raamatukogus] [[Teooriaist **mõtlevad**] lingvistid] peavad konverentsi]

Fraasituum: [[Lingvistide **mõtted** teooriaist] avaldatakse kogumikus]

Nõnda saame selgelt eristada süntaksi mõistet **tuum** sõnamoodustuse mõistest **põhisõna**. Ka selles tähenduses on viimast kasutatud EKGs:

... fraasid, kus **põhjaks** on ... liitsõnad **põhisõnaga** -täis⁶ (EKG II, 1993: 144)

Predikaadi mitu palet

On termineid mis püsinud keeleteaduse algaegadest tänaseni. Ent kas nende mõistesisu on olnud niisama püsiv? Kui terminid *subjekt* ja *predikaat* (*alus* ja *õeldis*) tähistanuksid läbi aegade muutumatult ühte ja sedasama mõistesisu, vaevalt et siis nende kõrvale oleksid tekkinud veel *subjektiosa* ja *predikaadiosa* (*alusrühm* ja *õeldisrühm*) ning *teema* ja *reema*, *väitealis* ja *väide* (vrd ingl *theme* ja *rheme*, *topic* ja *comment*). Vähe sellest – käibel on ka terminid *grammatiline subjekt*, *pragmaatiline subjekt*, *pühholoogiline subjekt*, *loogiline*

subjekt, tegevussubjekt. Miks? Millised on nende kasutusalaad? Minu vastus leidub raamatus "Aluse sisu ja vorm" (Nemvalts 2000).

Milline on õigupoolest terminite *predikaat, predikaatne, predikaatus, predikatiivsus, predikatiiv, predikatiivne, predikatsioon* omavaheline suhe? Või kas need kõik on üldse ühtviisi terminid? Kui jah, siis kas on neid kõiki tingimata vaja? Kui mõni neist polegi termin, millise mõistega see siis seostub või mis eesmärgil ja mil viisil seda kasutatakse? Kuidas on nendega seotud inglise termin *predicator*? Kas *predikaat* peab olema tõesti sünonüümne *verbi(vormi)ga*? Niisugusedki küsimused kerkivad muuhulgas EKG-d lugedes. Võrrelgem:

"Eesti keele lauseliikmed on ÕELDIS ehk GRAMMATILINE PREDIKAAT... (EKG II, 1993: 9)

"Õeldis on tüüpjuhul finiidne verbivorm." (EKG II, 1993: 10)

"Semantilise predikaadi funktsiooni täidab öeldis" (EKG II, 1993: 11)

Neist väiteist järeldub, et öeldis ehk grammatiline predikaat = semantiline predikaat = finiidne verbivorm. Millistel kaalutlustel võiksid need kõik hädavajalikuks osutada? EKG-s leidub järgmine mõttekäik:

"Ehkki öeldis kattub üldjuhul **semantilise predikaadiga**, ei pruugi see siiski alati nii olla. Olulisimaid erandeid sellest on omaduse või seisundi märkimine öeldistäite või seisundimääruse abil. Nt Linnalapse tee looduse juurde ei ole *lihtne*. Sa oled mul *tubliks abimeheks*."

Õeldisverb *olema* kannab sel juhul põhiliselt [?] grammatilist infot, **predikaadi** semantiline sisu jääb öeldistäitesse. Poleks järjekindel tuua süntaktilistel seostel põhinevasse lauseliigendusse semantikast tingitud erandeid ja lugeda verb *olema* kui kõide koos öeldistäitega **liitöeldiseks**. See tooks kaasa põhimõttelise erinevuse kõigist muudest öeldistest: niisuguse öeldise koosseisu kuuluks täiesti iseseisev nominaalne element, mida saaks asendada nii asendussõnadega kui ka teiste samaliigiliste elementidega ja mis oleks suvalisel määral edasi laiendatav. Sellised täistähenduslike nominaalsete komponentidega öeldised nagu 'Linnalapse tee looduse juurde *ei ole sugugi lihtne / ei ole selline, nagu sa arvad / ei ole sugugi mitte alles tänapäeval tekkinud probleem*' tooksid **ähmasust** lauseliigenduse käsitlusse. Seetõttu loetakse ka köitmena toimiv *olema* omaette öeldiseks ja öeldistäide iseseisvaks lauseliikmeks." (EKG II, 1993: 18)

Kui kõide on grammatiline predikaat ehk öeldis põhjendusega, et see peab olema finiidne verbivorm, siis ei klapi sellega väide "Semantilise predikaadi funktsiooni täidab öeldis", sest siin osutub semantiliseks predikaadiks hoopis öeldistäide või nn seisundimäärus. Pigem tekitab hoopis see ähmasust. Võrreldagu kas või väidet "Juhul, kui kaks nimetavalist **nimisõnafraasi** ei erine sobivuse poolest **semantiliseks predikaadiks**, on öeldistäite ja aluse grammatiline erinevus neutraliseerunud." (EKG II, 1993: 58)

Kui tarvitatakse termineid *grammatiline predikaat* ja *semantiline predikaat*, kummaga siis seostub üksinda kasutatav *predikaat*? Mida öieti tähendab "predikaadi semantiline sisu" ülaltoodud väites? Kas peetakse silmas grammatilist või semantilist predikaati? Kas see on sünonüümne "predikaadi tähendusega" järgmises väites: "Kontekstivaba, st neutraalse teatestruktuuriga lause teema valik aga oleneb **predikaadi tähendusest**, st **igal predikaadil** on (lisaks primaarsele semantilisele orientatsioonile) kindel primaarne pragmatiline orientatsioon." (EKG II, 1993: 13) Sõnastust "igal predikaadil" saab tõlgendada nii, et mõeldakse niihästi grammatilist kui ka semantilist predikaati. Vastasel korral osutub "igal" eksitavalt üle-arseks.

Kusagil EKG-s pole ka määratletud, mis on **predikaadi semantiline orientatsioon** või milline on selle suhe "predikaadi semantilise sisuga" ja "predikaadi tähendusega" Küll aga on mõõdamines mainitud situatsiooni semantilist orientatsiooni, mis näib olevat samastatud tegumoe: "Predikaatverbi grammatiline vorm, ...osaleb ... situatsiooni aja, modaalse hinnangu ja semantilise orientatsiooni (tegumoe) väljendamisel." (EKG II, 1993: 13)

Teaduskeel vajab selgust, seepärast pole hea segada erinevate kategooriate mõisteid:

"Tüüpilise seisundipredikaadina talitleb **verb olema** koos öeldistäite või seisundiadverbialiga (*on roheline, on president, on katki, on presidendiks*). (EKG II, 1993: 13) Kui *olema* loetakse omaette öeldiseks, siis olnuks järjekindel piirduda kas funktsioonidega: öeldis koos öeldistäite või seisundiadverbialiga; või sõnaliikidega: verb *olema* koos adjektiiviga, substantiiviga või adverbiga.

Kirjelduse selgusele ei aita sugugi kaasa seesugune terminikasutus:

"Latiivne habitivadverbial laiendab järgmisi **predikaate**.

- 1) **Verbe**, mis väljendavad millegi siirmist... [---]
- 2) Seisundi- ja modaal**predikaate**... [---]

3) Predikaate *olema, tulema*...[---]

4) Muid transitiiv**verbe** juhul, kui... (EKG II, 1993: 63)

Mida siin adverbiaal laiendab, kas verbi või predikaati? Kas grammatilist või semantilist predikaati? Näib et *verb* ja *predikaat* on ikkagi kasutusel sünonüümidenä; seda kinnitavad järgmisedki väited:

"Kaasaütlevat tingivad a) retsiprook**predikaadid**... b) mitteretsiprooksed **verbid**, mis..." (EKG II, 1993: 70)

"Intransitiiv**predikaati** laiendava infinitiivadverbiaali lähtelause objekt... (EKG II, 1993: 231)

"**Predikaat infinitiivistub** ning moodustab intransitiivverbiga liitpredikaadi, kaotades seejuures teisedki laiendid. (EKG II, 1993: 250)

Teaduskeele selguse koha pealt pole see küll eriti järjekindel. Finiitne verb võib teadagi infinitiivistuda, aga predikaat?

Muidugi poleks järjekindel tuua sisse semantikast tingitud erandeid puhtvormilisse süntaksikirjeldusse. Häda on vaid selles, et EKG pole sugugi järjekindlalt formaalsüntaktiline või rangelt "süntaktilistel seostel põhinev" vaid neid "semantikast tingitud erandeid" on kõikjal, eriti rohkesti muidugi kogu adverbiaalide käsitluses, ent mujalgi (nt sihitis).

Kuidas mõista määratlust "täiesti iseseisev nominaalne element" eeltoodud lõigus (EKG II, 1993: 18)? Ilma koopulata ei saaks see element ju funktsioneerida. Ja teisalt: miks "öeldise koosseisu" ei tohiks "edasi laiendada", kui aluse, sihitise ja määruse puhul seda loomulikult peetakse?

Veelgi kahtlasem on vajadus niisuguste terminite nagu *liht-* ja *liitöeldis* järele. "Öeldist, milleks on üksikverbi liht- või liitvorm, nimetatakse LIHTÖELDISEKS. Öeldis, millena talitleb perifrastiline verb, kaksikverb või üksikverbi perifrastiline vorm, on LIITÖELDIS." (EKG II, 1993: 19) Sedalaadi nimesiltide kleepimine on teaduskeeles üsna tavaline, aga osutub tihtipeale ainult nimetamiseks nimetamise pärast. Terminit *lihtöeldis* ei leiagi kogu teoses mitte kuskilt mujalt kui ainult selles nimetamise lauses; *liitöeldis* esineb mõne üksiku korra, kuid sellises kontekstis, kus saaks vabalt läbi selletagi. Liigitamine ei tohiks olla eesmärk iseeneses.

Verb olgu verb kui sõnaliigi mõiste ja ei midagi muud. Verb kuulub keele leksikoni ja seepärast ei lisa minu meelest teaduskeelele selgust väide, nagu oleks olemas "öeldise leksikaalsed kategooriad" (EKG II, 1993: 22). Öeldis pole ometi leksikoniüksus.

Verbifraasi mõistetagu süntaksikihi moodustina. Sellele ei lisa mingit olulist infot väide “Õeldis on VERBAALNE lauseliige, kõik ülejäänud lauseliikmed on NOMINAALSED.” (EKG II, 1993: 10), kui õeldis on niikuinii defineeritud verbivormina.

Õeldist ei saa võrdsustada ei verbiga ega verbifraasiga. Õeldis ehk predikaat on kõige täpsemalt defineeritav kui lausetuumaks oleva verbifraasi funktsioon. Niisiis saab teaduslikku täpsust järgides kõnelda vaid predikaatverbifraasist ja predikaatverbist.

Veel üks ebaselge terminikasutus: “Ütte peasõna positsioonis võivad kindlat referenti tähistada needki sõnad, mis tavaliselt on mittereferentsed (**predikaatsed**):” (EKG II, 1993: 106) See mis on *predikaatne*, peaks olema predikaadile (ehk õeldisele?) omane.

“**Predikaatne atribuut** on semantilise **predikaadina toimiv atribuut**, mis määrab ära substantiivi tähendusklassi [?] ja põhijuhul ühildub substantiiviga arvus ja käändes. Lauses **vastab** niisugusele atribuudile tavaliselt kas **predikatiiv** või seisundiadverbiaal.” (EKG II, 1993: 114)

EKG enda õeldisedefiniitsiooniga läheb vastuollu väide: “Lause (nii iseseisvana kui ka moodustajana-osalausena) on seega **PREDIKATIIVNE TARIND**, vastandudes fraasile kui **mittepredikatiivsele tarindile**.” (EKG II, 1993: 8) Ilmne vastuolu tekib sellisel lause üldmääratlusel ka väitega “Sisuliste ja vormiliste kaalutluste konflikti korral ... on soovitatav eksistentsiaallause asendada **predikatiivse** normaallausega. Nt “*Tal ei ole sinised silmad ~ siniseid silmi. – parem: Ta silmad ei ole sinised.*” (EKG II, 1993: 158) Siin ja ainult siin on tegu tõeliselt predikatiivse lausega, st sellise lausega, milles leidub predikatiivfraas.

Ent kaugeltki mitte igas lauses pole õeldistäidet ehk predikatiivi – seega ei saa lauset määratleda **predikatiivse** tarindina. Küll aga on igas (kontekstivabas) lauses olemas õeldis ehk predikaat.

Kui teaduskeeles ei olda järjekindel terminikasutuses, võib kergesti tekkida vastuolusid ja halvimal juhul koguni loogiline ring.

Vastuolud vaadeldavas mõistestikus kaovad, kui predikatsiooni defineerida keele kui kommunikatsioonivahendi ilminguna – uue (elementaar)teate liitmisena olemasolevale infole, nagu on teinud Õim (1973a, 1973b) – ja mitte ühena grammatilistest seostest, nagu esitab EKG II (1993: 7). EKG predikatsioonikäsitluse küsitavusi olen vaadelnud varem (Nemvalts 2000: 24–25). On põhimõtteline erinevus ühelt poolt keele vormistruktuuris ilmnevate seoste koordinat-

siooni ja subordinatsiooni ning teiselt poolt keelelist suhtlemist struktureeriva predikaatsuse vahel. Niisiis võib lauset nimetada *predikaatseks tarindiks*, sh ka subjektfraasita lauset (vt Nemvalts 1996a, 2000).

Ka ingliskeelses keeleteaduses tõlgendatakse terminit *predicate* mitut moodi. Mõnikord eelistatakse seetõttu terminit *predicator*, millele on antud ühemõttelisem mõistesisu: lausemoodustina toimiv verbifraas (vt ODEG 1993: 308). Võibolla tuleks eesti keeleteaduse keeleski läbi viia radikaalne muudatus ning kasutusele võtta *predikaator*, vältimaks hägusaks muutunud *predikaati*. Sel juhul võiks termini *predikaat* “tagastada” loogikale koos terminiga *argument*. Viimast ei lähe keeleteaduses vaja, kui kasutusel on *aktant* ehk *osaline* ja *sirkonstant* (või pigem *tsirkumstant*) ehk *asjaolu*.

Missuguse teooriaga seostub eesti keeleteaduses *komplement* (vrd sm *komplementti*, ingl *complement*)? Ingliskeelses lingvistikas on *complement* sageli kasutusel samas tähenduses nagu eesti keeleteaduses *predikatiiv*. Soome keeleteaduses on terminiga *komplementti* tähistatud väga erinevaid mõisteid (vt Hakulinen, Karlsson 1979: 33 jm; Vilkuna 1996).

Siiski on nii inglise kui ka soome pruugis *komplement* mõiste, mida nii või teisiti kasutatakse lihtlausegi kirjeldamisel. Kuid EKG lihtlausekäsitlusest seda ei leia; see ilmub välja alles põimlause kirjelduses ühe kõrvallauseliigina adverbiaal- ja relatiivlause kõrval:

“**Komplement**lauseid on pealause predikaadi vm liikme **seotud laiendid**, mis täiendavad sisuliselt vastavat sõna või sõnade ühendit [?].” (EKG II, 1993: 283)

Kui *komplementi* ei läinud vaja lihtlause seotud laiendite kirjeldamisel, miks seda siingi vaja on? Kui “seotud laiendid on nii sisult kui ka vormilt konkreetsest põhjast tingitud” (EKG II, 1993: 8), kuidas siis on lauses *Ma kuulsin, et sa olid haige* komplementlauseks nimetatav kõrvallause (EKG II, 1993: 282) sisult kui ka vormilt tingitud predikaatverbist *kuulsin*? Vrd:

Ma kuulsin, kuidas väljas müristas.
Ma kuulsin, kuhu kass jooksis.
Ma kuulsin, kes ta on.

Kui seotud laiend on samane aktandiga – “valents, s.o võime tingida kindlat arvu aktante ehk seotud laiendeid” (EKG II, 1993: 17) – siis oleks küllap selgem rääkida otse aktantlausest ehk aktantsest kõrvallausest? Liigitelu “Korrelaadi süntaktilise funktsiooni põhjal

saab eristada **aktantseid komplementlauseid...**" (EKG II, 1993: 282) näib olevat liiane.

Igal juhul on ebatäpne vastandada predikaatseid ja aktantseid lauseid. Äärmisel juhul võiks nõnda liigitada ainult kõrvallauseid, aga kui palju seegi selgust loob, on iseasi.

• •

Terminiga *sõnajärg* tähistatakse küllaltki erinevaid nähtusi. Seetõttu tuleb käibebe ka alammõisteid nagu *põhisõnajärg* ja *baassõnajärg*:

"Põhisõnajärg on statistiliselt kõige levinum moodustajate järjestus lause pindstruktuuris. [...] Baassõnajärje mõiste seevastu püüab väljendada lause moodustajate järjestust infoliigendusest sõltumatult, n-õ süvastruktuuri tasandil. Sellel tasandil on määravaks teguriks fraasi **põhisõna** asend oma laiendite suhtes." (Ehala 2001: 24–25) Nõnda on baassõnajärg tegelikult vist hoopis **põhisõna** järg.

Nagu olen varem osutanud (Nemvalts 1996a, 2000), on minu arvates otstarbekas rakendada terminit *fraasijärg*, kui kõneldakse lausemoodustite järjestusest ning alles fraasimoodustite tasandil *sõnajärjest* (nt hulgasõna–omadussõna–nimisõna). **Fraasijärg** on seega kas SPO (AÖS), XPS (XÖA) vms.

Kas terminid nagu *nominatiiv*, *akusatiiv* (vrd sm *akkusatiivi*), *partitiiv* on ikka ühemõttelised? (vt Nemvalts 1996b, 2001b) Mõiste *partitiivsus* (vrd ingl *partitivity*) ei kattu ilmselt *partiaalsusega* (vrd ingl *partiality*). (vt Nemvalts 1996a, 2000).

Milline on terminite *sihitis* ja *siht* vahekord eesti keeles ja kuidas on nendega seotud nt sm *kohde* ja ingl *goal*? (vt Nemvalts 2001b).

Terminite tähendus, nende kasutusala muutub paratamatult uute tõekspidamiste ja käsitluste lisandudes – ja seetõttu on oluline iga termini mõistesisu alati võimalikult täpselt piiritleda. Kui seda ei tehta, jääb alati vääriti mõistmise võimalus. Kasutada nn üldtuntud termineid eeldusel et kõik saavad neist niikuinii täpselt ühtemoodi aru – isegi see võib osutada illusiooniks.

Enamik lingvistikateooriaid on lähtunud indoeuroopa keeltest, aga küllap on teistmoodi struktuuriga eesti keelele ka midagi pakkuda muule maailmale. Seepärast ei tarvitse teoreetiline keeleteadus Eestis nii väga muretseda selle üle, millised suunad meil pole esindatud või mis on meil üle- või alaesindatud.

Ent eriti siis, kui lähtume muukeelseist teooriaist või meetodeist, on kasulik eesti keeleteaduse teaduskeele täpsuse eest hoolitse-da. Lisaks iga üksiktermini selgusele tuleb muidugi pürgida ka kogu mõistestiku vastuoludeta haakumise ning väidete ühemõttelisuse poole.

Kirjandus

- EE 9 1996 = Eesti Entsüklopeedia 9. kd. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus.
- Ehala, Martin 2001. Eesti keele baassõnajarjest. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Erealti 60. sünnipäevaks. Toim R. Kasik. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17. 24–41.
- EKG I 1995 = M. Erealt jt. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõna-moodustus. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- EKG II 1993 = M. Erealt jt. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tal-linn.
- ELP 1974 = K. Mihkla jt. Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Liht-lause. Tallinn: Valgus.
- Hakulinen, Auli; Karlsson, Fred 1979. Nykysuomen lauseoppia. Suoma-laisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 350. Jyväskylä.
- Mihkla, Karl; Valmis, Aavo 1979. Eesti keele süntaks kõrgkoolidele. Tallinn: Valgus.
- Nemvalts, Peep 1980. Eesti lauseliigenduse põhialustest. – Keel ja Kirjandus 1-2, 86–88, 153–154.
- Nemvalts, Peep 1989. Parandatud õpik – kas ka parem? Pararetsensioon X klassi emakeeleõpikule. – Õpetajate Leht 2. 12. 1989; 9. 12. 1989.
- Nemvalts, Peep 1996a. Case Marking of Subject Phrases in Modern Standard Estonian. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 25. Uppsala.
- Nemvalts, Peep 1996b. Mittatilaustyökalu tai Prokrusteen vuode? Ling-vistiikan terminologiaa pohtien. – 1:a skandinaviska fennistik-symposiet 26–28 maj 1994. Abstracts. Finska Institutionen, Stock-holms Universitet.
- Nemvalts, Peep 2000. Aluse sisu ja vorm. Alusfraasi käändevaheldus tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Nemvalts, Peep 2001a (ilmumas). Süntaksi ja semantika koostoime eesti keeles. – Congressus nonus internationalis fenno-ugristarum 7.–13. 8. 2000 Tartu.

- Nemvalts, Peep 2001b (ilmumas). Terms in the linguistic dialogue. Translated, transmuted, interpreted? – Proceedings of the 35th Colloquium of Linguistics. Peter Lang Verlag.
- Nemvalts, Peep; Vare, Silvi 1984. Eesti keele õpik X klassile. Tallinn: Valgus.
- Nemvalts, Peep; Vare, Silvi 1988. Eesti keele õpik X klassile. 2., parandatud trükk. Tallinn: Valgus.
- ODEG 1993 = The Oxford Dictionary of English Grammar. London, New York, Sydney, Toronto: BCA.
- Õim, Haldur 1973a. On the semantic treatment of predicative expressions. – Generative Grammar in Europe. Toim F Kiefer, N. Ruwet. Dordrecht-Holland. 360–386.
- Õim, Haldur 1973b. Keel, keeleteadus ja pragmaatika. – Keel ja struktuur 8. Tartu. 107–144.
- Õim, Haldur 1996. Sissejuhatavalt eesti keele akadeemilisest grammatikast. – Keel ja Kirjandus 12, 852–854.
- Vilkuna, Maria 1996. Suomen lauseopin perusteet. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Helsinki: Edita.